

Мішегліна В. М.,
аспірант кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ СИМВОЛІКИ: СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД

THE RESEARCH OF JURIDICAL SYMBOLISM: SEMIOTIC APPROACH

Стаття присвячена проблемі юридичної символіки, а саме – дослідженню цієї категорії з позиції семіотичного підходу. Визначені поняття та ознаки юридичної символіки, розмежовуються категорії «юридичного» та «правового» символів у загальнотеоретичній юриспруденції.

Ключові слова: юридична символіка, правовий символ, юридичний символ, семіотика, семіотична підсистема.

Статья посвящена проблеме юридической символики, а именно – исследованию семиотических особенностей этой категории. Определены понятие и признаки юридической символики, разграничиваются категории «юридического» и «правового» символов в общетеоретической юриспруденции.

Ключевые слова: юридическая символика, правовой символ, юридический символ, семиотика, семиотическая подсистема.

Based on the analyses of research in the sphere semiotics, the author presents in article the juridical symbolism. Concept and signs of juridical symbolism are defined in the article, and also the categories of "juridical" and "legal" symbols are delimited in general theoretical jurisprudence.

Key words: juridical symbolism, legal symbol, juridical symbol, semiotics, semeiotic subsystem.

Постановка проблеми. На сьогодні перед науковцями у сфері загальнотеоретичної юриспруденції та філософії права постала проблема осмислення та аналізу права як системи знакових конструкцій в інформаційному знаковому просторі, що відтворюють правові явища у правосвідомості та впливають на правову культуру соціальних суб'єктів і правопорядок у суспільстві, оскільки правосвідомість відображає об'єктивну правову дійсність. У цьому контексті особливу увагу привертає дослідження юридичної символіки з позиції семіотичного підходу.

Вперше семіотичний підхід як такий був згаданий у дослідженнях українців наприкінці 70-х років і до того ж у контексті юриспруденції (зокрема, у працях науковця П.М. Рабіновича [8], а потім – на зламі 80-90-х років ХХ ст., але на цей раз виключно у філологічному контексті.

З нашої точки зору вбачається важливим і актуальним дослідження юридичної символіки з позиції семіотичного підходу, оскільки основною функцією юридичної символіки є забезпечення комунікації у процесі розподілу прав та обов'язків у суспільстві. Таким чином, право можна розглядати з двох основних точок зору: психологічної (або внутрішньої), якою займається юридична психологія, та символічної (або зовнішньої), що є предметом вивчення юридичної семіотики.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Наукова проблематика, спрямована на вивчення юридичної символіки, правових символів та символізму у праві, є актуальною для сфери інтересів передусім історії, також соціології, психології, а останнім часом – і юридичних наук. Наукова проблематика, спрямована на вивчення поняття та класифікації правових символів зосереджена в роботах В.М. Баранова, Н.Н. Вопленко, А.Ю. Глушакіна, О.В. Нікітіна, О.Е. Спірідонової, П.Д. Шалагінова. На питаннях, які висвітлюють різні сторони вітчизняних державних символів, акцентувалася увага наступних сучасних авторів: В.М. Балязіна, В.Г. Буркова, А.Л. Васи-

льєва, В.В. Васькіна, Г.В. Вілінбахова, М.П. Голованової, М.В. Гречана, А.Я. Дегтярьова, Л.Б. Єскіної, А.Н. Казакевича, Е.Н. Козіної, А.А. Кузнецова, Ю.К. Миколаєва, Є.В. Сазоннікової, Є.В. Сердобінцевої, Л.Є. Шепелєва. Семіотичні підходи до вивчення проблеми юридичної символіки зосереджуються в роботах Ю. Лотмана та Г. Щедровицького; Ю. Степанова – щодо трансформацій предмету семіотики в умовах модернізації інформаційних систем; О. Сімович – щодо семантичної структури вербальних символів; Л. Богатої – щодо використання символу під час формування управлінських впливів на соціальну систему.

Метою статті є дослідження юридичної символіки та її семіотичних ознак, розрізнення правових символів та юридичних символів; визначення понять юридичних символів та юридичної символіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання дослідження юридичної символіки та її семіотичних аспектів є нині актуальним та потребує подальшої комплексної розробки як один із напрямів досліджень у загальнотеоретичній юриспруденції. Досліджуючи з позицій системного підходу юридичну символіку, важливо зосереджувати увагу не на окремих семіотичних формах або функціях правових символів. На наш погляд, знаки, правові символи, складні семіотичні форми у праві слід розглядати як специфічні семіотичні елементи системи права в контексті функціонування цілісної семіотичної підсистеми сучасного права.

Багатьма вченими право розглядається як форма суспільної свідомості. У процесі правового регулювання через свідомість і волю суб'єктів відбувається створення ідеальних образів (об'єктів). Являючи собою їх сукупність, правова реальність (свідомість, відносини та ін.) проявляє себе значно багатшою і різноманітнішою і не зводиться тільки до системи знакових форм (мовних, текстових). Їх можуть замінювати та доповнювати немовні правові регулятори.

Ф. Лассаль стверджує, що право може здійснюватися як за допомогою слів, так і дій. Крім того, воно може бути виражено і представлено за допомогою особливих знаків, символів (дорожніх знаків, стрілок-показчиків і т.д.) [16, с. 123].

Правові норми можуть бути намальовані, виліплені у вигляді скульптури й навіть виражені засобами музики (державний гімн). У цих випадках слід говорити про немовну (невербальну) форму вираження права.

Право являє собою не що інше, як певну систему інформації, під час створення, збереження і передачі якої відбувається правове регулювання. Її генераторами виступають правотворчі органи, правозастосовуючі суб'єкти, а рецепторами – адресати інформації.

Основною формою передачі (носієм) правової інформації є мова. Вона не тільки робить ідеальні об'єкти тими, що сприймаються, а й надає їм об'єктивність та незалежність від його учасників [14, с. 5].

Для права мова виступає першоелементом, з якого створюються та оформляються всі правові категорії: і сама правова норма як єдність державної волі з особливою логічною структурою, і засоби вираження правової норми зовні (тема, ідея, проблема, композиція законодавчого добутку).

На думку О.О. Ушакова, інші немовні форми права є похідними від мови, і їм обов'язково повинні передувати правові норми, виражені у словесній формі, незалежно від того, вимовлені ці слова вголос або вони залишилися в свідомості творця [12, с. 78]. В основі так званої знакової символічної системи лежить звичайна, природна мова. Залізні ґрати стануть символом тюремного ув'язнення лише в тому випадку, якщо люди задалегідь усвідомили це явище за допомогою категорій мови, якщо йдеться про це, тобто спочатку вдаються до природної невербальної мови, а вже тільки потім – до знаків й інших засобів зображення права. Таким чином, словесна мова тісно пов'язана з правовим змістом, оскільки є засобом її зовнішнього і внутрішнього вираження.

Основним інформаційним засобом юридичної взаємодії виступають *правові тексти*, що ґрунтуються на логічних, граматичних, лексичних засадах і є певним чином структурованими. Інформація фіксується в тексті правових актів за допомогою прийомів, правил і засобів юридичної техніки. Вона має високий ступінь формалізації, передається з використанням відповідних понять, категорій, формулювань, що розробляються на загальнотеоретичному і галузевому рівнях, визначених науковою спільнотою.

Юридичний текст являє собою певну систему, що складається з різних елементів. Її лексичну основу складають, перш за все, слова, що володіють унікальними текстоутворюючими властивостями (полісемічністю, синонімічністю і т.п.) Наступний рівень – це словотворення (фразеологізми та інші стійкі утворення). Більш високий рівень – граматичні речення, організовані відповідно до законів і категорій логіки та граматики. Тексти також оформляються у відповідності з графічними стандартами,

які надають йому локальність викладу, чіткість і структурованість [16, с. 125].

Внаслідок такого багаторівневого взаємозв'язку елементів тексту відбувається подвійне або потрійне кодування інформації таким чином, що закладений сенс розкривається поетапно, оскільки зв'язок з описуваним об'єктом (десигнатом) не може бути встановлений безпосередньо. На відміну від тексту прямий зв'язок з десигнатом встановлюється за допомогою зображення.

Право можна вважати специфічною знаковою системою з вербальних і невербальних правових знаків, юридичних та правових символів, що функціонують у певному соціокультурному просторі, а тому демонструють чітку соціально-ціннісну детермінованість цієї системи [3, с. 39–40].

Мовні правові знаки є проявом ціннісно-навантаженої лексики, що відтворює найбільш значущі пріоритети правової спільноти, представляє волю суспільства, формує відповідні соціальні цінності у його членів, а отже, й орієнтири правової політики держави. *Немовні правові знаки*, також маючи ціннісне навантаження, формують у суспільстві загальноприйнятні знакові образи людини через її професійну зайнятість, стиль життя, манеру поведінки тощо, моделюють стереотипи бажаної, дозволеної та забороненої поведінки, створюють правову символіку, що має всі шанси перерости в символічні артефакти й національні архетипи, за якими розпізнаватимуть державу. Основним джерелом надходження і формування таких правових знаків є соціум, тому є всі підстави вважати, що право має соціально-ціннісну зумовленість (соціологічне праворозуміння). Причому ця соціально-ціннісна сутність права розкривається через його власну цінність (як необхідний продукт людської діяльності), особистісну цінність для людини (як критерій і градаційну шкалу моделей правової поведінки) та інструментальну цінність для суспільства (як фіксатор і регулятор суспільно значущих міжсуб'єктних відносин) [3, с. 40].

Узагальнюючи вищевикладене, на наш погляд, можна зробити висновок, що проблема мовних, текстових та зображувальних способів вираження права тісно переплітається з питанням юридичної символіки, досліджуваної в науці загальнотеоретичної юриспруденції.

Символ являє собою предмет або дію, що служить умовним знаком будь-якого поняття. Він виступає як знак, що несе в собі предметний образ і умовно фіксований сенс. Предметний образ символу проявляється в його наочності, а сенс розкривається через подання або згадку про ефект дії. Символізація є виразом узагальненого сенсу, абстрактного змісту через наочну модель, чуттєвий образ.

Символи, що пов'язані своїм існуванням та дією з правом, водночас є неоднорідними. Серед них можна виділити щонайменше три групи:

- 1) символи, які закріплені в офіційних джерелах права та охоронювані державою. Саме цю групу традиційно розглядають як «правові (юридичні) символи»;
- 2) символи, які використовуються в праві.

Йдеться про ті умовні образи, які не отримали юридичного закріплення, але їх зміст безпосередньо стосується права (наприклад, зображення Феміди як символ правосуддя). З погляду позитивістського праворозуміння, юридичного значення такі явища не мають, але, символізуючи ті чи інші правові цінності, вони, безумовно, виступають складовим елементом правової системи суспільства;

3) символи, які згадуються в законодавстві, не набуваючи при цьому правового характеру. Такими, зокрема, є символи, які заборонено використовувати чинним законодавством. На відміну від попередньої, ця група витісняється правовою системою у зв'язку з тим, що виражає негативні, чужі їй явища і цінності. З іншого боку, саме існування таких символів не тільки визнається правом, а й набуває юридичного значення.

Отже, крім власне юридичних символів, які закріплені правом і мають певне юридичне значення, існують, з одного боку, символи, що не визнані офіційно, але які представляють правову цінність. З іншого боку, це символи, які не ігноруються позитивним правом, однак не є правовими. Зазначимо, що чітка межа між цими групами проводиться в літературі не завжди.

Так, О. Нікітін, даючи суто позитивістське визначення юридичних символів, водночас говорить про такі їх приклади, як зображення тюремних ґрат або з'єднаних шлюбних кілець. Подібні символи не характеризуються ні юридичним закріпленням, ні, тим паче, правовою охороною або процесуальним порядком застосування, тому й авторським визначенням не відповідають [9, с. 34].

З метою уникнення штучного обмежування кола досліджуваних проблем, доцільно вживати поняття «юридичний символ» в кількох значеннях. У вузькому розумінні під ним варто розуміти символ, встановлений або санкціонований чинним законодавством. Такі юридичні символи можуть також мати назву нормативних або законодавчих символів. Поняття «юридичний символ» у широкому сенсі охоплює всі символи, що є частиною правової культури конкретного суспільства, інтегровані в його правову систему. До них відносяться і символи, закріплені законодавчо, і ті, які так не закріплені, але їх люди сприймають як правові, вони символізують у суспільній правосвідомості певні правові цінності. Крім цього, можна, ймовірно, виділити й категорію юридично значущих символів, що охоплює символи, так чи інакше опосередковані позитивним правом: і охоронювані ним, і заборонені.

Розглядаючи категорію юридичних символів у широкому розумінні, слід звернути увагу на категорію «правових символів», яка є родовим поняттям категорії юридичних символів. Правові символи є специфічною формою вираження правових велінь, які виступають ефективним засобом комунікації – процесу передачі правової інформації від правотворчого органу через правозастосовувача до конкретного індивіда. Правові символи як наочні засоби економії правового впливу сприяють зняттю інформаційного перевантаження [5, с. 42].

Як елементи соціокультурного середовища правові символи, що були прийняті протягом попередніх етапів державного буття народу, виконують одну з головних функцій культури – зберігати надбання попередніх поколінь. Ю. Лотман відзначав, що будучи важливим механізмом пам'яті культури, символи переносять тексти, сюжетні схеми та інші семіотичні утворення з одного її пласта до іншого. Константні набори символів, що пронизують діахронію культури, значною мірою беруть на себе функцію механізмів єдності: здійснюючи пам'ять культури про себе, вони не дають їй розпастися на ізольовані хронологічні пласти. Єдність основного набору символів, що домінують, і тривалість їх культурного життя значною мірою визначають національні й ареальні межі культур [8, с. 241].

Крім того, слід звернути увагу на розмежування наступних двох категорій – «юридичні символи» та «юридична символіка». Юридичні символи, з нашої точки зору, – це закріплені законодавством держави умовні образи, відмітні знаки, які є ціннісно-культурними утвореннями, головним призначенням яких є формування образу права та держави як на національному, так і на міжнародному рівні.

Під символікою розуміють сукупність того, що передається жестами або символами, за допомогою яких зображаються події, явища, поняття, ідеї тощо. Розрізняють символіку національну і державну, яка нерідко слугує основою державних символів [4, с. 1054; 13, с. 10], затверджених конституцією чи спеціальним законом, які зображають державність і статус їх власника в різних формах виявлення.

Юридична символіка, в нашому розумінні, – це цілісна сукупність усіх символів (юридичних, правових та державних), які, в свою чергу, є знаковими кодифікованими регуляторами відносин конкретного суспільства, інтегровані в його правову систему.

Під час здійснення дослідження семіотичних аспектів юридичної символіки можна виокремити наступні її ознаки:

1) ціннісна ознака – юридична символіка поєднує в собі щось усталене, загальноприйняте, унормоване на культурному і суспільному рівнях, до ціннісного зараховують історичний аспект, який розкриває правове явище як історичну цінність використання в праві. Наприклад, церемонія складання присяги – це знакова подія в житті кожного, хто вступає на державну службу, службу в органи внутрішніх справ або збройних сил. Це дійство, яке допускає «новобранців» до чогось особливого, до чого не допускають інших, не посвячених.

2) інформаційність – символи, як правило, слугують засобом передачі інформації: і на внутрішньодержавньому, і на міжнародному рівні. Зрозумілість та загальновідомість символів дозволяють використовувати їх як надзвичайно зручне джерело інформації, розраховане на широке коло суб'єктів, розділених мовними й територіальними кордонами. При цьому завдяки юридичній символіці ця інформація не тільки ефективно акумулюється і транслюється, а й набуває офіційного характеру.

Найбільш наочним прикладом є знаки, що регулюють дорожній рух. У ситуації, коли необхідно швидко прийняти рішення, але немає можливості безпосередньо звернутися до правового порядку, правовий символ стає незамінним. Тут надмірність інформації буде позначатися і на її доступності. Якщо гіпотетично уявити собі, що текст розпорядження буде продубльований на дорожньому знаку, то можна уявити, до якого хаосу на дорозі це призведе. У таких і аналогічних ситуаціях правовий символ уможливує представити інформацію, укладену в нормативних приписах, у вигляді цілісного образу, а не по частинах. При цьому абстрактний припис за допомогою правового символу прив'язується до конкретної ситуації його реалізації.

3) інструментальність – символи дають змогу побудувати ієрархію або відрізнити прості обставини, події, факти від символів, які означають цілу систему. Наприклад, реалізація такого державного символу, як державний прапор України відбувається шляхом здійснення запропонованих юридичним документом процедур підняття державного прапора в дні урочистих подій, його приспускання в день жалоби, розміщення його на строго певних будівлях, документах, автомобілях вищих посадових осіб держави, і що регламентують поведінку людей щодо цих дій і предметів.

Таким чином, наведена система ознак за визначеними аспектами дозволяє виконувати суто прикладні завдання: здійснювати інвентаризацію чинних законодавчих норм, які можна класифікувати як правові символи, та визначати прогалини в регулюванні тієї чи іншої діяльності.

Юридична символіка (за допомогою юридичних та правових символів) здійснює тлумачення, маркування, класифікацію, структурування, стратифікацію, ієрархізацію, організацію та впорядкування правових відносин. Крім того, за допомогою семіотичних особливостей юридична символіка пропонує механізм виявлення символу як медіатора (посередника) поняття та об'єкта відтворення, абсолютного значення і конкретного змісту. У цьому контексті юридична символіка відіграє комунікативну та текстологічну функцію сучасного права.

Висновки. Проведене дослідження юридичної символіки з позиції семіотичного підходу, дозволяє виокремити такі ознаки юридичної символіки, як: ціннісна ознака, інформаційність та інструментальність. На наш погляд, юридична символіка – це цілісна сукупність усіх символів (юридичних, правових та державних), які, в свою чергу, є знаковими кодифікованими регуляторами відносин конкретного суспільства, інтегровані в його правову систему. Таким чином, у нашому розумінні юридичні символи – це закріплені законодавством держави умовні образи, відмітні знаки, які є ціннісно-культурними утвореннями, головним призначенням яких є формування образу права та держави як на національному, так і на міжнародному рівні. Правові символи слід відрізнити від юридичних символів, оскільки, правові символи є специфічною формою вираження правових велінь, які виступають ефективним засобом комунікації – процесу передачі правової інформації від правотворчого органу через правозастосовувача до конкретного індивіда.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балинська О.М. Семіологічне дослідження права: до постановки питання. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2009. № 1. С. 3–8.
2. Балинська О.М. Семіотика права: монографія. Львів: ЛьвДУВС. 2013. 416 с.
3. Балинська О. М. Семіотичні характеристики невербальних правових знаків. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2014. Вип. 2. С. 37–43.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / кер. вид. проекту П.М. Мовчан, В.В. Німчук, В.Й. Клічак. Київ: Дніпро, 2009. 1332 с.
5. Давыдова М.Л. Символы в праве и правовые символы: понятие и значение. Ведомости высших учебных заведений. Правоведение. 2009. № 3. С. 42–46.
6. Дрешпак В.М. Семіотика державного управління: контури проблемного поля. Публічне адміністрування: теорія та практика: ел. наук. фахове видання. 2010. Вип. 2 (2). URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Patp/2010_2/10_dvmkpp.pdf. (назва з екрану).
7. Крейдлин Г.Е., Кронгауз М.А. Семіотика, или Азбука общения: учеб. Пособие. Москва: Флинта: Наука, 2009. 5-е изд. 240 с.
8. Лотман Ю.М. Семіосфера: Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки. СПб.: Искусство СПб, 2004. 704 с.
9. Никитин А.В. Правовые символы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нижний Новгород, 1999. 36 с.
10. Рабинович П.М. Проблемы теории законности развитого социализма. Львов: Вища шк., 1979. 204 с.
11. Ульяновська О.В. Фікції та символи як засоби юридичної техніки. Актуальні проблеми держави і права. 2007. Вип. 34. С. 376–380.
12. Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики. Ч. 1. Содержание и формы в праве и проблемы законодательной статистики: учебное пособие. Пермь, 1967. 206 с.
13. Федоров В. Символ: образ і знак: Symbolarium. Тернопіль: підручники і посібники, 2009. 256 с.
14. Чантурія А.В. Семіотичні аспекти дослідження соціальної реальності: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 174 с.
15. Черданцев А.Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции: монография. М.: Норма: НИЦ Инфра-М, 2012. 320 с.
16. Чуйко Н.А. Виуализация права. Журнал российского права. М.: Юридическое издательство «Норма», 2013. №5. С. 121–131.
17. Щедровицкий Г.П. О методе семиотического исследования знаковых систем: Семіотика и восточные языки: сб. ст. Акад. наук СССР. Ин-т народов Азии; отв. Ред. Ю.В. Рождественский. Москва: Наука, 1967. С. 19–47.